

Poliska dialect used in the novel. Peasant's space is sacred space. Ukrainian space opposed totalitarian (Soviet) and the Russian Space. The space in the novel is the traditional division between "own" and "foreign". The deformation of space is due to socio-cultural changes. Own space feels expansion of foreign space. Time-spatial parameters arise in the context of genre specificity of the novel-biographies and they are the projection of the national picture of the world in the art discourse of Ukrainian cultural space.

Key words: time-space, "Volyn chronicle", novel, solo, space images, sacred space.

УДК 821.161.2–1.09«Черкасенко»

Оксана Кузьма

ПОЕТИЧНА УРБАНІСТИКА С. ЧЕРКАСЕНКА (ЦИКЛ «ДІТИ МІСТА»)

У статті проаналізовано образ міста у творчості українського поета-модерніста С. Черкасенка. Цикл «Діти міста» розглянуто в контексті ідейно-художніх пошуків автора в розробці урбаністичного дискурсу української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: поетична урбаністика, модернізм, художні пошуки, топос міста, ліричний цикл, символізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Один із найавторитетніших дослідників творчості С. Черкасенка О. Мишанич, розглядаючи лірику митця, виділив у ній «великий пласт поезії урбаністичної» [11, с. 15]. За спостереженням ученого, «поет зробив значний внесок в урбаністичну поезію, художньо відтворивши "своє" і "чуже" велике місто...» [11, с. 15]. І справді, топос міста в поезії С. Черкасенка отримує цікаве змістово-формальне наповнення, вирізняючись на тлі тогочасної української урбаністики (художні досягнення М. Вороного, Лесі Українки, А. Кримського, «молодомузівців») оригінальним і самобутнім трактуванням.

Письменники-модерністи вибудували своєрідну філософію міста. С. Павличко слушно зазначила, що в українській модерністській літературі «місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. Ця свідомість достатньо рафінована <...> вона пізнала філософські

сумніви, розчарування й біль самотності, алієнацію, внутрішню дисгармонію...» [12, с. 206]. І справді, у творах письменників кінця XIX – початку XX ст. формується така модель міського простору, в якій загострюються екзистенційні ситуації в бутті людини, акцентується на внутрішніх переживаннях особистості, що опиняється в середовищі зі складними психологічними умовами існування. А такі умови, на думку німецького філософа і соціолога Г. Зіммеля, велике місто створює «своєю вуличною штовханиною, швидким темпом і різноманіттям господарського, професійного і громадського життя. І той глибокий контраст, що існує між життям великого міста і життям маленького міста чи села, що відрізняється повільним, звичним і рівномірним духовним і розумовим ритмом, цей глибокий контраст вноситься до наших органів чуття, – фундаменту нашого духовного життя, – і в ту кількість свідомості, витрати якої жадає від нас велике місто, як від істот, що пізнають лише на підставі розбіжностей» [3, с. 316].

В українському письменстві окреслений Г. Зіммеlem контраст між ритмами життя міста і села набув особливо виразних художніх утілень, зокрема в романі «Місто» В. Підмогильного. А ще до появи цього епічного полотна урбаністичну тематику активно опрацьовували поети початку XX ст. (цикл «Співи старого міста» М. Вороного, цикл «Київ» М. Зерова та ін.).

С. Черкасенко так само прагнув уловити ритми міського життя, відчутти його енергетику. «Міський» текст у творчості митця представлений, зокрема, ліричними циклами «Діти міста» (1913), «Усміх міста» (1913), «Місто» (1920). Поетичні візії міста у творах митця інспіровані його безпосереднім життєвим досвідом, пов'язані зі смислбуттєвими пошуками, філософськими узагальненнями автора. У них яскраво прочитується духовна автобіографія поета, доля якого була багата на круті переломи.

Дослідження поетичної урбаністики С. Черкасенка, таким чином, дасть змогу розкрити особливості його типу свідомості, духовно-ціннісних орієнтацій, окреслити контекст його текстобіографії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Концепція урбанізму в ліриці С. Черкасенка системно не вивчалася. Наголосимо, що до аналізу урбаністичних мотивів у творчості письменника дослідники зверталися тільки принагідно, у руслі проблемно-тематичного, стильового, поетикального окреслення художнього доробку автора (див.: [2; 5–7; 10; 14]). О. Мишанич правомірно наголосив, що в поезіях С. Черкасенка привертають увагу «не стільки індустріальні пейзажі, скільки

соціальний і моральний аспекти, контрасти життя у сучасному місті» [11, с. 15].

Ю. Ковалів твердить, що урбаністичним творам С. Черкасенка притаманна особлива тональність, адже для автора «неприйнятною була цивілізаційна семантика, що девальвувала людські цінності, зумовлюючи деструкцію любові...» [8, с. 367]. Можна погодитися зі спостереженням ученого, адже поетична урбаністика С. Черкасенка моделює образ міста як чинника занепаду духовності, культури, цивілізації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У центрі нашого дослідження – цикл «Діти міста», написаний 1913 року. У той час автор проживав у Києві, співпрацював із різними періодичними виданнями, працював у сфері педагогіки й шкільництва, займався творчістю. За його плечима – дев'ятирічна робота в шахтарських селищах. Молодий учитель постійно працював над собою, самостійно навчався, формувався як поет, прозаїк, драматург.

Переїзд до Києва став дуже важливою віхою в біографії письменника. Нове оточення, обставини роботи, нові люди формують і нову світоглядну парадигму митця. Зрозуміло, що Київ давав більше простору для творчої самореалізації С. Черкасенка. Але водночас місто вносить і мінорні тони в художню палітру митця. Г. Зіммель так характеризував специфіку міського життя: «Психологічна основа, на якій проступає індивідуальність великого міста, – це підвищена нервовість життя, спричинена швидкою і безупинною зміною зовнішніх і внутрішніх вражень» [3, с. 317]. Саме така безупинна зміна вражень, динаміка міського життя сформували Черкасенкове бачення міста. Менталітет уродженця степової України не був готовий сприйняти ритми Міста, яке автор означає іменем Молоха, жорстокого бога руйнувань.

Дослідниця міського дискурсу в українському письменстві І. Вихор вирізняє в його розбудові дві аксіологічні парадигми – утопічну (місто – осердя цивілізації) та есхатологічну (місто – чинник занепаду культури) [1, с. 13]. У трактуванні топосу міста С. Черкасенко схиляється до есхатологічної парадигми. Для нього місто – чинник руйнувань основ людського буття. У моделюванні міста домінантними стають такі екзистенціали, як самотність, відчуття абсурдності життя. С. Черкасенко – лірик суб'єктивного плану. Його твори є вираженням

безпосередніх чуттів, емоцій, викликаних конкретними життєвими ситуаціями.

За хвилюючими рядками поезій циклу «Діти міста» ховається тонка, вразлива натура, яка прагне знайти гармонію, але бачить довкола хаос, що супроводжується апокаліптичними картинами:

*Вулиці... Падають злими ударами
Важко на голову хаос і грюк.
Сунуться тіні тремтячі примарами,
Клаца зубами камінними брук... [13, с. 96].*

У першій поезії циклу цікаво й несподівано будується опозиція неба, зір та Молоха-Міста:

*... Регіт... А очі... то неба блакитного
Щедро розкидано блиск і скалки,
Втіхи бурхливої, щастя привітного
Сяють. Сміються, тремтять зіроньки.
Хто запалив їх у бруді мерзенному,
Мов серед площі офірні огні?..
Кинув хто Молоху-Місту шаленому
В дар самоцвіти коштовні, ясні?.. [13, с. 96].*

О. Камінчук слушно наголосила, що зоря, «найпродуктивніший поетичний образ в українській романтичній ліриці» [4, с. 103], у символічному значенні «виступає аналогом понять духовної сфери – щастя, надії, кохання, свободи» [4, с. 105]. У цитованому уривку образ зір є не так пейзажною деталлю, як символічним утіленням душевних прагнень і поривів ліричного оповідача – жінки, яка повертається додому після гучного бенкету (на це вказує, зокрема, така деталь, як «*підтопані ніженьки*»). Контрастивна поетика дала можливість автору показати трагічну невідповідність між реаліями життя жінки та її духовними запитами. Місто-Молох забирає у свій гріховний вир і її, але в душі, яка заблукала, живе надія на справжні, чисті почуття. Тому звернення до зір, що втілюють собою вищий ідеал, увиразнює ключову ідею циклу: місто – осердя внутрішньої дисгармонії людини, втрати нею духовності.

У другій поезії циклу «Нічка дрімлива...» С. Черкасенко актуалізує простір нічних бажань, семантику пристрасті, гріховної насолоди, що є невід'ємними атрибутами життя в місті:

*Нічка дрімлива,
Нічка пестлива –
Мати кохання –
Розкоші, пестоців,
Любоців, лестоців
Родить бажання... [13, с. 96].*

У вказаній поезії картина міста створюється способом деталізації емоційно-настроєвої гамаи, увиразненням домінант світовідчування людини, яка віддається своїм інстинктам, гріховним поривам. Невипадковим є вибір саме нічного міського топосу. Адже ніч загострює «низинні» людські емоції, вивільняє енергію хаосу, яка структурується вдень вольовими зусиллями особистості. В основі композиції вірша «Нічка дрімлива...» лежить градаційний розвиток ліричної теми міста, що занепадає. Автор творить урбаністичну модель на основі символізації образів Содому і Гоморри, відомих біблійних топосів, що втілюють ідею загибелі гріховної людської цивілізації. Власне зображення міста напередодні апокаліптичної руїни – це визначальна характеристика більшої частини поезій С. Черкасенка на урбаністичну тематику, зокрема й віршів, що увійшли до циклу «Діти міста».

Відзначимо, що в поетичній структурі аналізованого циклу важливе функціонально-змістове навантаження мають музичні засоби. У С. Черкасенка звук – це особлива художня стихія, що виявляється і на рівні моделювання образного ряду (образи танцю, наприклад, вальсу в циклі «Усміх міста»), і на формальному рівні (вишуканість ритмів, засобів фоніки). У третій та четвертій поезіях циклу «Діти міста» автор удається до розміреного ритму колискової:

*В темну нічку аж до ранку
Ніжний голос не вгавав:
Тихомрійну колисанку
Все співав, співав, співав... [13, с. 97].*

С. Черкасенко використовує наспівний ритм колискової, але модифікує цей жанр урбаністичною тематикою. Ліричний сюжет циклу розгортається навколо образу жінки-матері, яка у вирі життя Міста-Молоха піддається спокусам, забуваючи про своє призначення. Втомлена після бенкету мати засинає, а колискову дитині співає ніч (четверта поезія циклу «Люлі, дитинонько! матінка спить...»).

Жанр колискової, який за походженням є фольклорним утворенням, набув цікавих модифікацій і в літературі ХХ ст. Це твір, що

вибудовує «інтимний (замкнений) тип комунікації: один виконавець (матір) і один адресат (дитина)» [9]. Колискова створює особливу емоційну атмосферу, має ефект спокою-умиротворення. У руслі ключових образів-концептів колискової створено такі відомі поезії, як вірші «Мі» («Місяць яснасенький...») Лесі Українки із циклу «Сім струн», «Вечірня пісня» В. Самійленка, «Лебеді материнства» В. Симоненка, в яких майстерно опрацьовуються образи, характерні для цього жанру (колиска, місяць, казка, материнська ласка та ін.), використовуються відповідні художні засоби (зменшено-пестливі слова, риторичні конструкції, повтори).

У поезіях циклу «Діти міста» С. Черкасенка колискову дитині співає не мати, а ніч:

*Люлі, дитинонько! матінка спить,
Спить твоя й доля-нероба,
Та не заплющуй очей і на мить
А твоя мати – Хвороба.*

Люлі, дитинонько! матінка спить... [13, с. 97–98].

Колискова пісня несе на собі семантику музично-словесного материнського оберегу. С. Черкасенко увиразнює ідею «перевернутих» людських цінностей, адже в хаосі міського життя матір не виконує свого прямого зобов'язання – оберігати дитину, створювати їй атмосферу спокою і захищеності. У циклі колискова стає трагічним передбаченням нещасливого майбутнього маленької дитини, яка прагне материнської ласки і турботи («...Сни літали... Голод глухо / Скавулив прибитим псом, / і ловило з жахом ухо / Регім Міста за вікном. / До обіймів рученята / Простягалися в огні. / І палали оченята, / Мов ті зорі весняні. / Мати спала...» [13, с. 97]).

Останні дві поезії циклу – «Затихла колисанка. Ніч востаннє...», «Що се? Що се?.. В п'янім сні...» – змальовують народження нового дня після розгулу нічної стихії. Образ Міста-Молоха автор відтворює через символізацію понять екзистенційного плану:

*В танку шаленім крутиться Життя,
І лічить Смерть холодними очима,
Що Ніч дала без жалю й каяття.
Одна, другая... безліч! Тихі дзвони
Ридають думно в куплених сльозах
І в Міста гімн страшний свої прокльони
Вплітає чорний Сум і мертвий Жах [13, с. 98].*

Остання поезія циклу міняє тональність зображення міста. Ніч забирає із собою все негативне, а новий день дарує надію на кращу долю:

*У житті бурхливім морі, –
Скоро радощів нових
Блиснуть вам огнисті зорі!.. [13, с. 98].*

Попри похмуре, апокаліптичне моделювання образу міста автоге-рою ліричного циклу прагне бачити світло нового життя. Тому опозиція нічного/денного міста вносить певні корективи в авторське розуміння цієї теми. Очевидною є орієнтація митця на пошуки шляхів виходу із ситуації духовного занепаду, тому останній твір аналізованого циклу містить поняття із позитивною семантикою: надія, радощі, сміх, зорі. Цікаво, що й у цьому вірші автор вдається до поетики контрасту, завершуючи розвиток ліричного сюжету зіткненням протилежних образів-символів:

*Хай лякає Міста жах,
Смертю дихають низини,
Хай святкують на верхах,
Що затихли верховини –
Серед смерті, у багні,
Ще не згасли всі огні –
Коли ж ні, то будуть жити!
Загартована їх міць... [13, с. 99].*

Висновок. Отже, С. Черкасенко хоч і розбудовує власну концепцію урбанізму на основі есхатологічної моделі, та все ж намагається в трагічній темі загибелі людської цивілізації, девальвації моральних цінностей віднайти позитивні аспекти, окреслити ті точки духовного життя особистості, на які вона може спиратися, перебуваючи в середовищі зі складними психологічними умовами існування. Місто в поетичній інтерпретації автора постає не тільки через окреслення його ландшафту, географічних ознак, а ще є і втіленням ментального простору людини на зламі епох. Тому найбільш адекватною стильовою формою вираження авторських ідей стала символізація сюжетно-образного матеріалу, обраного для художнього осмислення. Цикл «Діти міста» став ще одним мазком в урбаністичній палітрі С. Черкасенка, що, безперечно, характеризує його як справжнього майстра міського пейзажу.

Джерела та література

1. Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Вихор Інна Василівна. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
2. Дем'янівська Л. Спиридон Черкасенко / Л. Дем'янівська // Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. У 2 кн. Кн. 2 / за ред. О. Гнідан. – К. : Либідь, 2006. – 496 с.
3. Зіммель Г. Великі міста і духовне життя / Георг Зіммель // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 29. – С. 315–325.
4. Камінчук О. Поетика української романтичної лірики (проблеми просторової організації поетичного тексту) / Ольга Камінчук. – К. : ЛТД, 1998. – 160 с.
5. Копиленко Н. Повернення (до 115-річчя з дня народження С. Черкасенка) / Н. Копиленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 10. – С. 85–87.
6. Котяш І. Епістолярій Спиридона Черкасенка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів [Електронний ресурс] / І. Котяш. – Режим доступу : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1978/1/Kotjacsh.pdf>
7. Котяш І. Реконструкція літературного процесу у листах С. Черкасенка [Електронний ресурс] / І. Котяш // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філологічні науки. – 2011. – № 19 (203). – С. 95–108. – Режим доступу : http://alma-mater.lnpu.edu.ua/magazines/visnyk/2011/19_fil.pdf
8. Ковалів Ю. Спиридон Черкасенко / Юрій Ковалів // Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХІ ст. : підручник. У 10 т. Т. 1. У пошуках іманентного сенсу. – К. : Вид. центр «Академія», 2013. – С. 363–368.
9. Лозова А. Специфіка відтворення жанру колискової пісні у творчості П. І. Чайковського [Електронний ресурс] / Анна Лозова // Київське музикознавство. Культурологія та мистецтвознавство. – 2013. – № 46. – Режим доступу : [www/irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..)
10. Майборода Н. Стилiстична функція кольорів у ліриці С. Черкасенка [Електронний ресурс] / Н. Майборода // Вісн. Донец. ін-ту соц. освіти. Філологія. Журналістика. – 2010. – Т. VI. – С. 41–44. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdiso/gur/2010/Majboroda%20N.V.pdf
11. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка) / Олекса Мишанич // Черкасенко С. Твори. У 2-х т. Т. 1. – К. : Дніпро, 1991. – С. 5–42.
12. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
13. Черкасенко С. Твори. У 2-х т. Т. 1 / Спиридон Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – 891 с.
14. Школа В. ...Бо серце чисте / Валентина Школа // Дивослово. – 1997. – № 11. – С. 57–58.

Кузьма Оксана. Поэтическая урбанистика С. Черкасенко (цикл «Дети города»). В статье проанализирован образ города в творчестве украинского

поэта-модерниста С. Черкасенко. Цикл «Дети города» рассмотрен в контексте идейно-художественных поисков автора в разработке урбанистического дискурса украинской поэзии конца XIX – начала XX в.

Ключевые слова: поэтическая урбанистика, модернизм, художественные поиски, топос города, лирический цикл, символизм.

Kuzma Oksana. Poetic Urban Studies by S. Cherkasenko (the cycle “City Children”). The article analyzes the image of the city in the works of the Ukrainian poet-modernist S. Cherkasenko. The cycle “City Children” is considered in the context of the ideological and artistic searchings of the author in the development of urban discourse of the Ukrainian poetry of the late XIX – early XX centuries.

Key words: poetic urban studies, modernism, artistic searchings, topos of the city, lyrical cycle, symbolism.

УДК 821.162.1-311.6.09«18»

Назар Ляшов

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ГЕНРИКА СЕНКЕВИЧА «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»

У статті проаналізовано параметри інтертекстуальності щодо використання латинських слів, висловів, цитат з античних творів в історичному романі Г. Сенкевича. Досліджено наявність інтертексту на формальному рівні, що надає творові специфічного звучання. Виділено певний масив понятійного змісту латини, яка є засобом особливого історичного світу твору.

Ключові слова: інтертекстуальність, античність, латинські слова та словосполучення, історичний роман.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інформаційне поле текстів історичних романів, апелюючи до їхнього духовного, ментального наповнення різними історичними подіями, історичними особами та простими представниками козаччини, є носієм стійких і стабільних значущих відомостей, ідей, умонастроїв, сенсів, що являють собою згусток духовно-практичного досвіду різних суспільних груп і окремих осіб, щедро обдарованих, масштабних, історичних. Синтез романних творів про козаччину посилює іманентну інтертекстуальність. Про це переконливо свідчить поява упродовж останніх десятиріч чималої кількості праць літературознавців, які окреслюють